

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı,
Kasım/November 2024, ss. 163-178.

Geliş Tarihi–Received Date: 26.08.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 10.10.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

TİMURLU DEVLETİ'NDE EŞYA VE GIDA FİYATLARI

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1539023>

 FATİH BOSTANCI*

ÖZ

Timurlu Devleti (1370-1507), Emir Timur tarafından kurulan ve Orta Asya'da geniş bir coğrafyaya yayılan bir imparatorluk olarak, ekonomik yapısı ve ticaret yolları üzerindeki stratejik konumuyla dikkat çekmektedir. Bu makale, Timurlu Devleti'nde eşya ve gıda fiyatlarının belirlenmesi, bu fiyatların değişkenliği ve toplumsal etkileri üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmada Timurlu Devleti'nde eşya ve gıda fiyatları incelenmiştir. Timurlular döneminde, çeşitli ticarî malların ve temel gıda maddelerinin fiyatları belirli bir dalgalanma göstermiştir. Makale, pazar ekonomisinin nasıl işlediğini, talep ve arz faktörlerinin nasıl etkilediğini tartışmaktadır. Özellikle tarım ürünleri, tekstil ürünleri, kıymetli metaller ve diğer ticarî malların fiyatlarındaki değişiklikler incelenmiştir. Ayrıca, bu fiyat değişimlerinin Timurlu Devleti'ndeki sosyal yapıya ve günlük yaşam standartlarına nasıl yansıdığı da ele alınmıştır. Aynı zamanda Timurlu coğrafyasında ekonominin dinamiklerini ve dönemin ticaret ağlarını anlamak için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bununla birlikte tarım ürünlerinin fiyatları genellikle mevsimsel faktörlere bağlı olarak değişim göstermiş, özellikle verimlilik ve iklim koşulları bu fiyatları belirlemiştir. Diğer yandan, kıymetli metaller gibi ticarî malların fiyatları uluslararası ticaret ve politik olaylarla da ilişkili olarak dalgalanma göstermiştir. Ayrıca, bu fiyat değişimlerinin sosyal yapıya ve günlük yaşam standartlarına nasıl yansıdığı da incelenecektir. Örneğin, temel gıda maddelerinin fiyatındaki artışlar veya azalışlar, halkın satın alma gücünü etkileyen fiyat hareketlilikleri hakkında da değerlendirmeler yapılacaktır. Bu bağlamda Timurlu Devleti'nde eşya ve gıda fiyatlarının analiz edildiği bu makalede, dönemin ekonomik tarihi ve sosyal yapıları hakkında kapsamlı bir anlayış sunmayı amaçlanmaktadır. Eşya ve gıda fiyatları, arz ve talep dengesi, mevsimsel değişiklikler, savaşlar ve doğal afetler gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Örneğin, tarım ürünlerinin fiyatları hasat dönemlerinde düşerken, kıtlık zamanlarında yükselmektedir. Ticaret mallarının fiyatları ise ticaret yollarının güvenliği, ulaşım maliyetleri ve gümrük vergileri gibi faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Aynı zamanda eşya ve gıda fiyatlarındaki dalgalanmalar, toplumun farklı kesimlerini farklı şekillerde etkilemiştir. Özellikle yoksul halk, gıda fiyatlarındaki artışlardan olumsuz etkilenmekte ve kıtlık dönemlerinde zor durumda kalmışlardır. Zengin tüccarlar ve toprak sahipleri ise genellikle bu dalgalanmalardan daha az etkilenmekte ve hatta bazı durumlarda fiyat artışlarından kâr elde etmişlerdir. Bu durum, sosyal adaletsizliklerin ve sınıf farklılıklarının artmasına neden olmuştur. Devletin fiyat denetimleri ve vergilendirme politikaları da fiyatların belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte bu çalışma iki ana başlık ve dört alt başlıktan oluşmaktadır. Timurlularda Ticaret Ürünleri ve Fiyatları adlı birinci başlıkta dönemin emtia çeşitleri ve fiyatlarına dair malumatlar incelenmiştir. Fiyat Hareketleri ve Nedenleri adlı ikinci başlıkta ise bir önceki başlıkta ele alınan ürünlerin fiyatının değişimine neden olan etkenler üzerinde durulmuştur. Bu başlığı hazırlarken ayrıca dört alt başlık altında fiyat hareketleri ve nedenlerine dair tafsilatlı bilgi verilmiştir. Diğer taraftan bu çalışma hazırlanırken Timurlular döneminin maliye defterleri ve ticaret raporlarını barındıran birinci el kaynaklardan istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Timurlu Devleti, Ticaret, Eşya ve Gıda Fiyatları, Fiyat Hareketliliği.

* Dr. Şanlıurfa/TÜRKİYE, E-Posta: bostanci.fatih@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3432-0320.

ABSTRACT

The Timurid Empire (1370-1507), founded by Emir Timur and spanning a vast geography in Central Asia, is notable for its economic structure and strategic location on trade routes. This article focuses on the determination of prices of goods and food in the Timurid Empire, the variability of these prices and their social effects. In this study, the prices of goods and food in the Timurid State are analysed. During the Timurid period, the prices of various commercial goods and basic foodstuffs showed a certain fluctuation. The article discusses how the market economy functioned and how demand and supply factors affected prices. In particular, changes in the prices of agricultural products, textiles, precious metals and other commercial goods are analysed. It also examines how these price changes were reflected in the social structure and daily living standards in the Timurid state. It also constitutes an important source for understanding the dynamics of the economy in the Timurid geography and the trade networks of the period. In addition, the prices of agricultural products generally varied depending on seasonal factors, especially productivity and climatic conditions determined these prices. On the other hand, the prices of commercial goods such as precious metals fluctuated in relation to international trade and political events. The impact of these price changes on the social structure and daily living standards will also be analysed. For example, increases or decreases in the prices of basic foodstuffs and price fluctuations affecting the purchasing power of the people will be evaluated. In this context, this article, which analyses the prices of goods and food in the Timurid State, aims to provide a comprehensive understanding of the economic history and social structures of the period. Prices of goods and food were affected by various factors such as the balance of supply and demand, seasonal changes, wars and natural disasters. For example, prices of agricultural products fall during harvest periods and rise during times of famine. The prices of trade goods vary depending on factors such as the safety of trade routes, transport costs and customs duties. At the same time, fluctuations in commodity and food prices have affected different segments of society in different ways. In particular, poor people were adversely affected by increases in food prices and were in a difficult situation during periods of famine. Wealthy merchants and landowners, on the other hand, were generally less affected by these fluctuations and in some cases even profited from price increases. This situation led to an increase in social injustice and class differences. Price controls and taxation policies of the state also played an important role in determining prices. However, this study consists of two main headings and four subheadings. In the first section titled Trade Products and Prices in the Timurids, information on commodity types and prices of the period is analysed. In the second heading titled Price Movements and Their Causes, the factors that caused the price changes of the products discussed in the previous heading were emphasised. While preparing this title, detailed information on price movements and their causes were given under four subheadings. On the other hand, while preparing this study, first-hand sources including financial books and trade reports of the Timurid period were utilised.

Keywords: Timurid State, Trade, Goods and Food Prices, Price Mobility.

GİRİŞ

Orta Çağ sosyal koşullarına ilişkin araştırmalar, dönemin eşya ve gıda fiyatlarını da kapsamaktadır. Walther Hinz tarafından¹ Yakınoğu özelinde nadir ve dağılık bilgilerin bir araya getirildiği bir çalışma bulunmaktadır. Bunun dışında kronikler kural olarak sadece enflasyon –doğal afet, savaş vs.-dönemlerinde fiyatlardan bahsetmektedirler. Diğer taraftan dönemin sosyal ve siyasî şartlarını konu edinen kronikler çoğu zaman eşya ve gıda fiyatlarından bahsetmeyi gerekli görmemişlerdir. Fakat bu konuya değinen müstakil eserler de mevcuttur. Söz gelimi Ali b. Muhammed el-Kumî tarafından XV. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan *Şemsü's-Siyak*² eseri, Abdullah b. Puser Kiya el-Mazenderanî tarafından yazılan *Risale-i Felekiyye*³ ile Timurlu vakıf senetleri Timurlu coğrafyasında eşya ve gıda fiyatları hakkında bilgi veren nadir eserlerdir.⁴

Bu bağlamda Timurlu Devleti'nde eşya ve gıda fiyatlarına dair kroniklerin verdiği bilgiler ışığında bilgi verilecektir. Bunun yanında eşya ve gıda fiyatlarının artmasına veya ucuzlamasına neden olan etkenler üzerinde durulacaktır. Nitekim hiç hesapta olmayan bir yağma ya da doğal afetler genelde gıda fiyatlarının yükselmesine sebep veren etkenlerdi. Bunun sonucunda her bir gıda maddesi için fiyatları etkileyen pek çok değişken unsurlar söz konusu olmaktadır.⁵ Tüm bunların sebep ve sonuçlarına aşağıda değinilecektir.

1. Timurlularda Ticaret Ürünleri ve Fiyatları

¹ Walther Hinz, "Lebensmittelpreise im mittelalterlichen Vorderen Orient", *Die Welt des Orients*, Bd. 2, H. 1, 1954, ss. 52-70.

² Ali b. Muhammed el-Kumî, *Şemsü's-Siyak*, Ayasofya 3986.

³ Abdullah Püser Muhammed b. Kiya el-Mazenderanî, *Risale-i Felekiyye (Kitab-us Siyakat)*, çev. İsmail Otar, İSMMO Yayınları İstanbul 2013.

⁴ Mesela Timurlu vakıf senetlerinde geçen fiyat durumları için bkz. O. D. Çehoviç, *Samarkandiskie Dokumenti XV-XVI vv.* Akademia Nayuk SSR, Moskova 1974; Ali Şir Nevâyi, *Vakfiyye (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, haz. Vahit Türk, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2015; İrec Afşar, *Yadigârha-i Yezd*, c. I-II, neşr., Encümen-i Asar ü Mefahir-i Ferhengi, Tahran 1374.

⁵ Ahmet Nurullah Özdam, "Orta Çağ Finans Tarihini Çalışmak Niçin Zordur?", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, 2018, s. 197.

Orta Çağ'da XV. ve XVI. yüzyıllarda eşya ve gıda fiyatları hakkında kronikler çoğunlukla sessiz kalmışlardır. Dönemin müellifleri daha çok sadece enflasyon durumunda fiyatlardan bahsetmişlerdir. Bununla birlikte bazen dönemin hükümdarına yönelik olumlu faaliyetler arasında ülkenin zenginliğinden bahsederken “eşya veya gıda fiyatlarının ucuzluğuna” değinmişlerdir. Diğer taraftan eşya fiyatları ile ilgili kesin tarihler verilmemekle birlikte bölgeler arasındaki fiyat aralıkları da tam olarak bilinmemektedir. Ancak dönemin maliye ve vakıf tapularında bazen fiyatlar hakkında çeşitli bilgiler bulmak mümkündür. Bu bakımdan Timurlular döneminde özellikle Şahrüh zamanına ait maliye raporları ile Hoca Übeydullah Ahrar'a ait vakıf senetlerinde fiyatlar hakkında malumatlar vardır. Dönemin kaynaklarının diğer bir özelliği de fiyatları verilen unsurların daha çok insanların günlük ihtiyaçlarına elzem olan –özellikle buğday ve ekmek- malzemelerin konu edinmesidir. Bu açıdan Timurlu dönem kaynakları buğday ve ekmek ile ilgili olarak daha çok savaş, deprem, kıtlık, veba gibi doğal ve insan unsurlarının meydana getirdiği afetler sonucunda meydana gelen olumsuz şartlardan bahsederken bahis konusu etmişlerdir. Bu başlıkta öncelikle Timurlular döneminde eşya ve gıda fiyatları hakkında malumatlar verilir, daha sonra fiyatların yükselişine neden olan etkenler hakkında bilgi verilecektir.

Emir Timur'un hâkimiyeti döneminden önce Maverâünehir'de emirlik yapan Çağatay hanları zamanında fiyatların ucuz olduğuna yönelik bilgiler Natanzî tarafından verilmektedir. Nitekim Çağatay emirlerinden Emir Kazagan zamanında halkın refah durumunun oldukça yüksek bir seviyede olduğu görülmektedir. Öyle ki Natanzî'ye göre Kazagan zamanında Maverâünehir'de besili bir koyun bir dinara, bir eşek yükü cin bir dirheme elde edilirdi.⁶ 740/1340 yılında ise Harezm'de her biri 330 dirhemden 1031 grama tekabül eden 100 rıtl⁷ buğday 2.5 dinara mal oluyordu. Bu da buğdayın bu tarihlerde oldukça ucuza satıldığını göstermektedir.⁸ Aynı şekilde 763/1363 yılında Tebriz'de 30 kilo eden 1 mudd buğday 35 Irakî dirhemine mal oluyordu. Bu da Tebriz'de 1 kilo buğdayın yaklaşık 1.16 dirheme tekabül ettiğini gösteriyordu.⁹

Bununla birlikte dönemin kaynakları Emir Timur zamanında, halkın sosyal refahı hakkında olağanüstü olaylar olmadığı müddetçe sessiz kalmışlardır. Fakat Timur'un başkenti Semerkand'ı ziyaret eden Clavijo bu konuda çeşitli malumatlar vermiştir. Bu bakımdan başkent özelinde fiyatların ucuz olduğu Clavijo'nun gözünden kaçmamıştır. Dolayısıyla Timur'un hâkim olduğu coğrafyada eşyaların ucuzluğu Clavijo'nun özel ilgisini çekmiştir. Nitekim Timur'un uyguladığı göç politikaları dolayısıyla Semerkand şehri iyi nüfuslu birçok mezranın bulunduğu ovalarla dolmuştu. Semerkand toprakları çok verimli ve büyük buğday mahsulleri üretmekteydi. Aynı zamanda zengin üzüm bağları ve bol miktarda da ağaçları vardı. Bu ürünlerin fiyatları hakkında kesin bir bilgi verilmese de ucuz olduğu muhtemeldir. Aynı zamanda hayvancılık da ziraat kadar gelişmişti. Bu bağlamda Clavijo, koyunların her birinin yaklaşık yirmi kilo ağırlığında olan, aslında bir insanın rahatlıkla elinde tutabileceği kadar çok olan yağlı kuyrukları ile ünlü olduklarını vurgulamaktaydı. Koyunlar o kadar boldu ki kıtlık olduğunda dâhi pazarda bir duka fiyatına bir çift koyun satın alınabilmekteydi. Diğer taraftan fiyatlar o kadar ucuzdu ki bir miriye bir buçuk kile arpa satın alınırdı. Ekmek her yerde bol miktarda bulunmaktaydı. Pirinç ise her miktarda ucuza alınabiliyordu.¹⁰ Aynı şekilde Hvandmîr, koyun fiyatlarının Hüseyin Baykara zamanında Timur zamanına göre yükseldiğine dair kayıtlar vermektedir. Nitekim bu dönemde kendisinin de aralarında olduğu Emir Sultan İbrahim ve Mevlâna Gıyaseddin Cemşid Celal'in nökerlerinin almış baş koyunundan her koyuna 600 dinar-ı Tebrizî eden 20 tenge-i hanî ödemelerini buyurduğunu zikretmektedir. Bununla 600 dinar-ı tebrizînin Hüseyin Baykara zamanında 20 tenge-i Hanî ettiği ve her bir koyunun 20 tenge ettiği anlaşılmaktadır.¹¹

Emirzâde Halil Sultan'ın hâkimiyeti zamanında ise gıda veya çeşitli ihtiyaçlarda kullanılan deri torbalar oldukça kullanılıyordu. Tecü's-Selmanî'ye göre bu deri torbaların tanesi 1 dinar idi.¹² Şahrüh zamanında ise gıda fiyatlarının halkın refahına göre ucuz olduğu görülmektedir. Nitekim 809/1407 yılında bir men tahıl 1 dinara satılıyordu.¹³ Aynı zamanda Mirhvând'ın aktardığı kayda göre Timur döneminde bir men tahıl 3 dinar kepekîye

⁶ Muineddin Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Muini*, tash. Jean Aubin, iht. Pervin İstahri, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1383, s. 164; Bu konuya dair benzer bilgileri Semerkandî de vermiştir. Bkz. Kemaleddin Abdulrezzak *Semerkandî*, *Matlau's-Sâdeyn ve Mecmâ'u'l-Bahreyn*, tash. Abdülhüseyn Nevâi, neşr., Müessese-i Mütalaât ve Tahkikat-ı Ferhengî, Tahran 1372, c. I-I, s. 258-259.

⁷ XIV. yüzyılda Harezm'de 1 rıtl= 330 dirhemdi. Yani 1031,25 gramdı. İran coğrafyasında rıtl yerine men kullanılıyordu. Fakat Arap müellifler çoğunlukla rıtl terimini kullanırdı. Walther Hinz, “İslâm'da Ölçü Sistemleri”, çev. Acar Sevim, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5/1989, İstanbul 1990, s. 40.

⁸ Walther Hinz, “Lebensmittelpreise im mittelalterlichen Vorderen Orient”, *Die Welt des Orients*, 2/1, 1954, s. 55.

⁹ Mazenderanî, *age*, vr. 112a.

¹⁰ Ruy Gonzalez de Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, translated by Guy Le Strange, George Routledge & Sons, LTD., London 1928, s. 286-287.

¹¹ Hvandmîr bu olayın devamını şöyle aktarmaktadır: Ancak gece vakti olduğu ve nöker ve hizmetkârlarımızdan kimse yanımda olmadığı için sabah birini gönderip koyunları kendi menzilimize götürüp paylaşarak fiyatını ödeyene kadar devlet-hânedede olmalarını istedim. Bu kabul edilmedi. Mutsuz bir şekilde çobanların değneklerini alıp koyunları önümüze alarak kendi bölgemize gittik. Bundan önce birkaç gün bizi itibarlı bir şekilde gören Hoş Pazarı'nın halkı bu halde gördüklerinde şaşırıp gülmeye başladılar. Emir Sultan İbrahim ve bu bendeyi dâhi gülme tuttu. Mevlâna Gıyaseddin Cemşid ağlamaya başladı. Ona neden ağladığımı sorduğumda biz Özbek Şeybanî zamanında bu durum üzerine karar verdik ancak Hoş Pazarı arasında bu duruma memur edileceğimizi hiç düşünmemiştim” dedi. Gıyâsüddin b. Hümâmîddin Hüseyin-i Hvandmîr, *Târih-i Habîbu's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, nşr. Celâleddin Humâyî, c. IV, İntişârât-ı Hayyam, Tahran 1333, s. 383-384.

¹² Tacü's-Selmanî, *Tarihname*, çev. İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 46.

¹³ Semerkandî, *age*, c. II-I, s. 60.

satılıyordu.¹⁴ Diğer taraftan bolluk zamanlarında, refahın sağlandığı dönemlerde eşya fiyatlarında düşüşün yaşandığı görülmektedir. Mesela Timur, Dımaşk seferini tamamlayıp Halep'e doğru giderken yanındaki emirzâdeler de rikabına katıldılar. Emirzâde Halil Sultan ile Emirzâde Sultan Hüseyin de ordugâha katılarak yollarına devam ettiler. Bu sırada ganimet ve mevaşi bolluğundan orduda satılan koyunların tanesi 1 dinara kadar düşmüştü.¹⁵

Diğer taraftan özel dokuma türleri arasında şal üretimi, şal yapımı, yatak örtüsü ve çeşitli perdelerin dokunması yer alıyordu. Bu ürünlerin her birinin kendi anlamı vardı. Örneğin perdeler bir kapı, bir bölme, bir perde ve bir gölgelik görevi görüyordu. Şallar ise bele ve başa takılıyordu. Bu bakımdan soylu bir erkeğin başörtüsünün değeri 5 tümen ve daha fazlaydı. Şallar hem kadınlar hem de erkekler tarafından giyiliyordu. Söz gelimi orta kalitede çok katmanlı yoğun bir şalın fiyatı 4 tûmendî. Kaynaklarda deve semerleri için kullanılan şallardan da özellikle bahsedilmektedir. Bu tür şallar seyahat malzemeleri arasında yer alıyordu.¹⁶

Bununla birlikte Cam vilayetinde bir men yünden örülen kepenklerin fiyatı 200 ile 300 dinar arasında değişmekteydi.¹⁷ Aynı zamanda "Medâhîl duzi" ve "tesme duzi" ayakkabı için iki çeşit dikim yöntemi idi.¹⁸ Samur derisinden üretilen ayakkabılar ise yüksek bir değere sahiptiler. Mesela bunların fiyatı Buhara pazarında yüz dinara kadar olabiliyordu. Yerel halılar ise Doğu'da kendine has renkleriyle ünlüydü. Dahası, Avrupa'da meşhur olan halılar arasında İran'a ihraç edilen Herat halıları da vardı. Evinde halı bulunmayan az ya da çok saygın bir Heratlı yoktu. Bazı parçalar gerçek birer sanat eseri idi ve çok değerliydi. Bu bakımdan ortalama kalitede bir halının fiyatı 8 tûmendî.¹⁹

Öte yandan zengin evlerde altın ve gümüşten yapılmış ya da bu metallerle işlenmiş pek çok eşya bulunurdu. Kadınlar için bilezikler, yüzükler ve küpeler; erkekler için yüzükler, kalem kutuları, hokkalar ve kabzası metal kaplama ile değerli taşlarla süslü bir hançer kullanılıyordu. Mesela 700 Tebriz tûmeni değerinde böyle bir hançerden bahsedilmektedir. Tebriz tûmeninin Herat'ta kullanılanından on kat daha ucuz olduğunu varsaysak bile, bu durumda son derece pahalı bir eşyadan bahsettiğimiz muhtemeldir.²⁰ Bununla birlikte içme ya da arazi sulaması için kullanılan suyun fiyatlarına dair bilgiler İsfizari'de bulunmaktadır. Nitekim İsfizari Sicistan vilayetinde suyun az olmasından dolayı fiyatının bin dinar kepekî değerinde olduğunu duymuştu.²¹

Bununla birlikte Emir Timur'un vefatından sonra Fars bölgesinde Miranşah'ın oğulları arasında yaşanan mücadelelerde Emirzâde Ebubekir, Kirman bölgesinde faaliyet yürütüyordu. Nitekim Kirman hâkimi İdikü Timur'un oğlu Sultan Üveys ile aralarında bölge üzerinde hâkimiyet mücadelesi yaşanmaktaydı.²² Aynı zamanda Kirman'da dinî, siyasî ve ekonomik bakımından önemli bir bölge olan Bem şehrinin neredeyse merkezi konumundaydı. Bu durumu göz önünde bulunduran Sultan Üveys ve Emirzâde Ebubekir öncelikle Bem bölgesinin önde gelen eşrafını kendi tarafına çekmek düşüncesinde idiler. Nitekim Emirzâde Ebubekir 811/1409 yılında Bem'i ele geçirme mücadelesi içine girdiğinde bölge halkı onun tarafındaydı. Bem'in önde gelenleri Seyyid Şemsüddin İbrahim, aynı zamanda buraya hâkim olmak isteyen Sultan Üveys ile bir görüşme yapmıştı. Bu sıralarda Emirzâde Ebubekir vefat etmişti. Şemsüddin İbrahim, Sultan Üveys'e: "Bem halkını asi yapan sensin" dedi. Sultan Üveys bunun nedenini sorduğunda Seyyid şöyle cevap verdi: "Bem halkı fakir insanlardır. (merdum-i Bem merdum-i derviş-ende). Sizin zamanınızda ekmek pahalıydı ve yiyecek boldu. Halk açlıktan ölüyor ve kötü muamele görüyordu. Emirzâde Ebubekir'in hâkimiyeti zamanında ekmek ucuzladı ve adalet tesis edildi. Bu durum halkın hoşuna gitti. Bu sebeple onun tarafını tuttular". Sultan Üveys bu cevaba karşılık: "Eğer sebep bu ise, biz de ekmegi ucuz yapalım" dedi. Seyyid: "Şimdi bunun zamanıdır. Mademki Allah düşmana karşı zaferde sana yardım etti, Bem halkı acı ve sıkıntı çekti ve çok talihsizlik yaşadı, o halde şimdi onları teselli et ve kanlarını isteme!" dedi. Sultan Üveys: "Sen ne dersin o olsun" diye cevap verdi. Bu görüşmelerin sonucunda Kirman bölgesinde ekmek fiyatlarına dair malumat olmasa da Timur'un hâkimiyetinden önceki dönemde fiyatların yüksek

¹⁴ Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhvând, *Tarih-i Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, nşr. Cemşid Kıyanfer, c. V-VI, İntişârât-ı Esatir, Tahran 1385, s. 4986-4987; N. Mahmudov, *Zemledelie i Agrarnie Atnoşenya v Credeniy Aziy v XIV-XV vv.* Akademiya Nauv Tacikskoy SSR İnstitut İstoriy nm. Ahmada Danişa, Duşanbe 1966, s. 64.

¹⁵ Mîrhvând, *age*, c. V-VI, s. 4992-4993.

¹⁶ N. N. Tumanoviç, *Herat v XIV-XVII veka*, Akademiya Nayuk SSSR, Moskova 1989, s. 66.

¹⁷ Muineddin Muhammed Zemhi-i İsfizari, *Ravzatu'l-Cennat fi Evsaf-ı Medinetü'l-Herat*, tash. Seyyid Muhammed Kazım İmam, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, 1338, c. I, s. 242.

¹⁸ Nizameddin Âbdulvasî' Nizâmî, *Münşeâtü'l-İnşâ*, tash. Rükneddin Hümayun Ferrûh, neşr. İntişarat-ı Danişgah-ı Milli-yi İran, Tahran 1357, s. 265.

¹⁹ Tumanoviç, *age*, s. 66.

²⁰ Tumanoviç, *age*, s. 66-67.

²¹ İsfizari, *age*, c. I, s. 329.

²² Esasen bu mücadelenin yaşanmasının sebebi Emir-zâde Ebubekir'in Kara Yusuf ile mücadelesinin ardından Kirman'a gelerek Sultan Üveys'ten destek talebinde bulunmasıydı. Çünkü Ebubekir Azerbaycan'dan Kirman'a geldiğinde Üveys onu sultanlara layık bir şekilde karşılamış ve hizmet şartlarını yerine getirmişti. Ancak Ebubekir, Üveys'e "Azerbaycan'ı ele geçirmek için bize ve ordumuza azık ve maddi ihtiyaç vardır" şeklinde haber göndermişti. Üveys ise Kirman'ın Emir Timur'un vefatından sonra harap bir hale geldiğini, halkın Ebubekir'in istediği yardım karşılayacak gücünün olmadığını söyledi. Bu sebeplerden dolayı da Ebubekir ile Üveys arasında mücadele başladı. Ahmed Ali Han Veziri Kirmanî, *Tarih-i Kirman (Salariye)*, tash. İbrahim Bastanî Parizi, İntişarat-ı İbn Sina, Tahran 1352, s. 439-440.

olduğu, fakat Timurular zamanında fiyatlarda bir istikrar sağlandığı ve halkın alım gücüne yönelik düzenlemelerin yapıldığını söylemek mümkündür.²³

Diğer taraftan Kirman'da et fiyatları üç ile dört dinar arasındaydı.²⁴ Tebriz'de ise et fiyatları 1 men -5/6 kg.- koyun eti 0,2 gümüş dinardı. Delhi'de 1.2 kg. sığır ya da keçi etinin fiyatı 1 dirhemdi. Harezm'de et fiyatları Tebriz'e göre biraz daha yüksek olup Delhi'deki fiyatlar ile yaklaşık olarak aynı orandaydı. Nitekim 3 rıtl koyun eti 1 dirheme satılıyordu.²⁵ Aynı şekilde Şihâb-ı Yezdî'nin kayıtlarından Eberkûh'ta gıda fiyatlarına dair malumatlar elde edilmektedir. Nitekim Şihâb-ı Yezdî'ye göre Eberkûh'ta üzüm, dut ve benzeri ağaçların yaprağı halk tarafından satın alınırdı. Bunların bir menî 6 dinardı. Hurma çekirdeği de yiyecekler arasında olup bir menî 10-12 dinara satın alınırdı.²⁶ Öte yandan Tebriz'de 1 vikr -83,33 kg.- arpa 1 dinara mal oluyordu.²⁷ Nitekim 841/1437 tarihli bir belgeye göre buğdayın 15 ölçüğü 3 dinardı. 22 ölçük pamuk 2.5 dinara satılıyordu.²⁸ Arran bölgesinde ise 1 harvar arpa en fazla 10 dirheme alıcı bulmaktaydı. Bununla birlikte Bağdad'da arpanın fiyatının biraz daha fazla olduğu görülmektedir. Nitekim 1 kurr arpa 15 gümüş dinara satılırdı. Timurlu coğrafyasının doğusunda yani Delhi'de ise 1 men arpa 1 dirheme satılırdı. Harezm'de ise 100 rıtl arpa 2 dinardı.²⁹

Tahıl tüketiminde yaygın olarak kullanılanlardan biri de darı idi. Nitekim Tebriz'de 1 vikr darı, buğdayın yarısına mal oluyordu ve bunun bir yükü 3 gümüş dinara satılıyordu. Harezm'de ise 1 rıtl darı 2 dinar idi.³⁰ Öte yandan buğdayın değirmenlerde öğütülerek un haline getirilip satışı yapılırdı. Mesela Tebriz'de 1 vikr buğday unu 4 dinar idi.³¹ Bununla birlikte buğday ve un hakkında muhtemel fiyatlar ortaya çıktığından ekmek fiyatları hakkında da bazı bilgiler elde edebilmekteyiz. Söz gelimi Tebriz'de XIV. ve XV. yüzyıllarda ekmek fiyatları şöyle hesaplanmaktaydı: 100 men un 4 dinardı. Fırıncının ücreti 0,33 dinar; odun ücreti de 0,4 dinara mal oluyordu. Buğdaydan elde edilen unla 120 men ekmek pişirilirdi. Fırıncı ücreti, yakacak odun ve çeşitli masraflarla birlikte ekmeğin fiyatı 4 dinara tekabül etmekteydi. Diğer taraftan Tebriz'de ekmek fiyatlarında bazen değişim gözlemlenmektedir. Buna göre 1 men ekmeğin fiyatı 1 Irakî dirhemine de satılmaktaydı.³²

878/1474 yılında Isfahan şehrini ziyaret Contarini, şehrin refah seviyesi ve fiyatlara dair önemli malumatlar vermiştir. Ekmek fiyatlarına dair bilgi vermese de fiyatların uygun olduğunu gözlemlemiştir. Aynı zamanda bir deve yükü odunun değerinin 1 duka olduğunu zikretmiştir. Fakat et fiyatlarının kendi ülkesine nazaran pahalı olduğunu müşahade etmiştir. Contarini Isfahan'da 7 adet tavuğun 1 dukaya satıldığını da görmüştü.³³

Bununla birlikte Yezd kumaşları her tak karşılığında 160 dinara Şiraz'da satılmaktaydı. Yezd ile Şiraz'daki fiyat arasında fiyat farkı sadece 10 dinardı.³⁴ Diğer taraftan ticaret belgelerinde Astarabâd ipeğini satın alanların Frenk, Yahudi ve Ermeni tüccarları olduğuna işaret edilmektedir.³⁵ Nitekim Astarabâd ipeği Bursa'da büyük bir alıcıya sahipti. Öyle ki 871/1467 yılında her yükü için 50 akçe, 872/1468 yılında 67 akçe 893/1488 yılında 70 akçe fiyata satılıyordu. Her ipek yükü 536/2 kilogram idi. Aynı şekilde bu dönemde baharat ve ipek Tebriz, Erzurum, Erzincan, Tokat, Amasya, Sinop yolundan Avrupa'ya gönderiliyordu.³⁶

Tüm bunlarla birlikte Ali Şir Nevayî'nin vakfiyesine tedarik ettiği yiyecek ve tahıl ağırlığı 245 harvar, maaşlar ve aynı yardımlar için 24.500 men ağırlığında tahıl, yoksullara dağıtılmak üzere en az 10.680 batman tahıl verilecekti. Bu da toplamda 105.540 kg.'a denk gelen yaklaşık 35.180 menlik asgarî bir toplam ağırlığı vermekteydi. Davidoviç'in aktardığı bir kayda göre XV. ve XVI. yüzyılların başında Maverâünnehir'de –özellikle Buhara ve Semerkand- çeşitli vakıf belgelerindeki aynı ve nakdî ödeme oranlarına dayanarak yaptığı hesaplamalara göre, bir kg. tahıl yaklaşık olarak 3 bakır dinara -5 dinar-ı kepekî- mal oluyordu. Buna göre Ali Şir

²³ Jean Aubin, *Deux Sayyids de Bem au XV Siecle Contribution a l'histoire de l'Iran Timouride*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Mainz 1956, s. 29.

²⁴ Tâcu'd-dîn Hasan b. Şihâb-ı Yezdî, *Camîu't-Tevârîh-i Hasenî*, nşr. Hüseyin Müderrisî Tabâtabâi ve İrac Afşâr, Karaçi 1987, s. 165; Aubin, *age*, s. 75.

²⁵ Hinz, "Lebensmittelpreise im mittelalterlichen Vorderen Orient", s. 65-66.

²⁶ Şihâb-ı Yezdî, *Camîu't-Tevârîh-i Hasenî*, s. 147.

²⁷ Hinz, "Lebensmittelpreise im mittelalterlichen Vorderen Orient", s. 57.

²⁸ Mazenderanî, *age*, vr. 28b/29a.

²⁹ Hinz, "Lebensmittelpreise im mittelalterlichen Vorderen Orient", s. 57.

³⁰ Hinz, "Lebensmittelpreise im mittelalterlichen Vorderen Orient", s. 59.

³¹ Hinz, "Lebensmittelpreise im mittelalterlichen Vorderen Orient", s. 61.

³² Mazenderanî, *age*, vr. 114b; Hinz, "Lebensmittelpreise im mittelalterlichen Vorderen Orient", s. 62.

³³ Hinz, "Lebensmittelpreise im mittelalterlichen Vorderen Orient", s. 68; *Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contari'nin Seyahatnâmeleri*, terc. ve not. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s. 98-99.

³⁴ Hamid Hacıyanpor-Muctebi Cukar, "Berresi Ehemmiyet ve Cayigâh-ı Şehr-i Yezd der Ticaret-i Parçeha-i Abruşimî der devre Timuriyan (ez 798 h. k. ta 856 h. k.)", *Fasılânâme-i İlmî- Pejoheşi Tarih-nâme-i İrân bad az İslâm*, 10/19 Tabistan 1398, s. 81.

³⁵ Halil İnalçık, "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, XXIV/93, 1960, s. 88.

³⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayınları, İstanbul 2004, c. I, s. 307-309; Veli Dinperest, "Siyasetha-i Ticari Timur ve Peyamedha-i an", *Tarih-i İrân*, 71/5, 1392/2013, s. 142.

Neveyî'nin vakfiyeye harcadığı tahıl fiyatları toplamda 52.770 kepekî dinarına denk gelmekteydi.³⁷ XV. yüzyılın ortalarında tahıl fiyatlarına dair malumat bilinmese de bir bakır dinara 27,71 kg. tahıl satın alınabiliyordu.³⁸

Yukarıda zikredilen tahıl fiyatları dışında baharat, meyve ve çeşitli eşya fiyatları hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Mesela takı ve süs eşyalarında kullanılan boncuklar miskal ağırlığına göre farklı fiyatlara sahipti. Bununla birlikte ¼ miskal ile 1/39 miskal aralığında olan çeşitli boncuklar 1 dinar ile 130 dinar arasında satılıyordu.³⁹ Baharat fiyatlarına dair teferruatlı malumat ise Ali b. Muhammed el-Kumî'nin *Şemsü's-Siyak* adlı eserinde görülmektedir. Buna göre 100 men biber 5 dinara satılıyordu. Zencefilin 100 men 2 dinar idi. Ceviz ise 100 men 4 dinara satılıyordu. Karanfilin 300 men 10 dinardı. Renkli mor ağacı olarak bilinen bakamın 200 men 3 dinardı.⁴⁰ Kehribar çeşitlerinden 200 miskal amber 6 dinardı. 100 miskal kehribar 4 dinardı. Saray, Şiraz, Herat ve Yezd bölgesini ziyaret eden tacir Şemseddin Muhammed, başkent Herat'tan istenilen siparişleri alarak bununla ilgili bir fiyat listesi oluşturmuştu. Nitekim istenilen siparişler arasında her biri 10 dinardan 100 men beyaz sandal ağacı ile her biri 8 dinardan 50 men kırmızı sandal ağacı da vardı. Aynı zamanda istenilen siparişler arasında her biri 4 dinardan 100 men Hindistan cevizi, her biri 10 dinardan 300 men karanfil ile her biri 4 dinardan 100 men abanoz bulunmaktaydı. Bu siparişlerin çoğunluğu Şiraz'dan alınmıştı.⁴¹

Bununla birlikte kıyafetler hakkındaki fiyatlar sınırlıdır. Buna göre Herat'ta XV. yüzyılında ortalarında Çin ham ipeğinden üretilmiş bir cübbe 600 dinardı. Çin sateninden yapılmış cübbeler ise 400 dinara satılırdı. Avrupa'dan ithal edilen yünlü kumaşlardan yapılan kaftan veya cübbelerin fiyatı 600 dinardı. Rus keteni balya olarak satılıp 1 balyası 6000 dinardı. Yünlü kumaşlar ise parça hesabıyla satılıp bir parçası 360 dinardı. Özellikle yünlü kumaşlar, Avrupa'dan ithal edilen kumaşlar ile Rus ketenleri Saray'dan Herat'a getirilerek satılırdı.⁴²

Dönemin vakıf ve tapu kayıtlarında aktarılan kayıtlara göre ev, arazi ve bunlara dâhil olan konakların fiyatları hakkında da bilgilere sahibiz. Bu bakımdan Hoca Übeydullah Ahrar'a ait vakıf senetlerinde çeşitli satın alımlardan elde edilen malumatlara göre 858/1454 ile 893/1488 yılları arasında ev ve arsa fiyatlarına dair farklı senetler bulunmaktadır. Buna göre 858/1454 yılına ait bir satış belgesinde Semerkand'da bulunan 2 odalı, değerli eşyaların saklandığı bir oda, eyvan, bala-hâne, taharet-hâne ve bir dut ağacının olduğu ev 1500 dinar-ı adliye satılmıştı.⁴³ Aynı zamanda Nigar Begi bint Behlül Muhammed Beg'in 867/1463 yılında 3 kıt'a arazisinin tamamı 90 dinar-ı adliye satılmıştı.⁴⁴ 868/1464 yılında Mevlâna Necmeddin b. Hoca Hüsameddin ile Mevlâna Muhammed b. Mevlâna Bayezid'in vekâletinde olan Saliha Sultan bint Mevlâna Ahmed el-Şücâ'nın Semerkand'da Serdivanik pazarında bir dükkânı, küçük bir sofçası, bir gencinesi vardı. Aynı zamanda mezkûr pazarda bir mumcu dükkânı, kınacılar pazarında üç dükkân –her dükkânda birer odacık ve ambar-, mezkûr kınacılar pazarında bir başka üç dükkân, hayvan pazarında üç dükkân, havuç satıcılarının pazarında bir dükkân –dükkânın bir duvarı ve çatısı bulunmaktadır- Hoca Übeydullah Ahrar b. Celeleddin Hoca Mahmud tarafından toplamda 34.000 dinar-ı adliye satın alınmıştı.⁴⁵

884/1480 yılında Semerkand şehrinde Hoca Muhammed Tahir'in kızı Bibi Rabia Sultan adında bir kadın, Hoca Ahmed'in kızı Sultan Baht'ın her konuda kayıtsız şartsız mütevellisiydi. O, Rabia Sultan'a ait olan Semerkand'ın Gök Saray'ındaki iki arsayı Hoca Übeydullah'ın oğlu Hoca Celeleddin Mahmud'a 3200 adli bakır dinara sattı.⁴⁶ Yine 884/1480 yılında Semerkand şehrinde Pirek oğlu Emir Hoca, karısının adına her konuda yetkili vekil olan Muhammed Derviş'in kızı Kimiya Hatun'a ait içinde meyve ve sebze ağaçlarının olduğu altı arsayı 330 dinar-ı adliye Hoca Übeydullah'ın oğluna sattı.⁴⁷ 886/1482 yılında ise Hoca İbrahim b. Hoca Muhammed Dihkan'ın Semerkand şehrinde bulunan bir kıt'a arsasını Emir Abdülalî Tarhan b. Emir Bistam Tarhan 450 dinar adli-i fulûsa satın aldı.⁴⁸

893/1488 yılında Semerkand şehrinde Muhammed Çep çarşısında bulunan bir hamam Übeydullah Ahrar'ın oğlu Celeleddin Mahmud tarafından satın alınmıştı. Bu hamam Hoca Nizameddin hamamı olarak meşhurdu. Hamamda bir kıyafet odası, bir külhan odası ve sair odalar bulunmaktaydı. Hamam işletme yönünden oldukça elverişli olduğu için fiyatının da yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Übeydullah Ahrar gibi oğlu Celeleddin Mahmud

³⁷ E. A. Davidoviç, *İstoriya deneznovo obrascheniya srednevekovoy Sredney Azii (mednye monety XV –pervoy chetverti XVI vv., v Maverannahre)*, Akademiya Nayuk SSSR, Moskva 1983, s. 288; Maria Eva Subtelny, "A Timurid Educational and Charitable Foundation: The Ikhlasiyya Complex of Ali Shir Nava'i in 15th-Century Herat and Its Endowment", *Journal of the American Oriental Society*, VOL 111/1, 1991, s. 55.

³⁸ E. A. Davidoviç, "Svidetelstva Daulatsaha a Razmerah Zemelnoyi Renti Pri Ulugbeke", *Akademiya Nauk SSSR, Institut Vastokovedeniya*, Moskova 1974, s. 31.

³⁹ el-Kumî, *age*, vr. 131b.

⁴⁰ el-Kumî, *age*, vr. 132a.

⁴¹ el-Kumî, *age*, vr. 132a.

⁴² el-Kumî, *age*, vr. 132b.

⁴³ Çehoviç, *age*, s. 51-52.

⁴⁴ Çehoviç, *age*, s. 56-67.

⁴⁵ Çehoviç, *age*, s. 59-61.

⁴⁶ Çehoviç, *age*, s. 85-86.

⁴⁷ Çehoviç, *age*, s. 91-92.

⁴⁸ Çehoviç, *age*, s. 96-97.

FATİH BOSTANCI

da satın aldığı arazi, dükkân veya hamam gibi işletmeleri vakıflaştırırdı. Nitekim satın aldığı bu hamam 150.000 dinar-ı adlî fulûs değerinde idi.⁴⁹

Yukarıda zikredilen ürünlerin fiyatlarına göre yaklaşık olarak aynı dönemlerde çeşitli bölgelerdeki aynı ürünlerin fiyatına dair bilgileri elde etmek mümkündür. Buna göre fiyatlar aşağıdaki tablolarda görülmektedir:

Eşya	Tarih	Bölge	Yerel Fiyat
Amber	1436	Tebriz	1 miskal (4,3 g) 40 dirhem
	1438	Şiraz	1 miskal (4,3 g) amber tanesi 6 dinar
	1439	Saray	1 miskal 9 dinar
Agar ağacı	1438	Şiraz	1 men (3 kg) her biri 100 dinar
Sandal Ağacı	1438	Şiraz	Beyaz sandal ağacı 1 men her 10 dinar
			Kırmızı sandal ağacı 8 dinar
Biber	1438	Şiraz	1 men (5/6 kg) 5 dinar
	1442	Şam	1 kantar (185 kg) 118 duka
	1474	İstanbul	1 okka (1,282 kg) 23 akçe
Zencefil	1438	Şiraz	1 men 2 dinar
	1442	Şam	1 kantar 50 duka
Hindistan cevizi	1438	Şiraz	1 men 4 dinar
	1442	Şam	1 kantar 65 duka
	1566	Kazvin	1 batman (3 kg) 16-18 şahî
Karanfil	1438	Şiraz	1 men 10 dinar
	1442	Şam	1 kantar 210 duka
	1566	Kazvin	1 batman 40 şahî
Kızılağaç	1438	Şiraz	1 men 3 dinar
	1442	Şam	1 kantar 85 duka
Abanoz	1438	Şiraz	1 men 4 dinar
Çin ham ipeği	1335	Kuzey Çin	Ortalama 50 som için 19-20 Ceneviz pound. 50 som yaklaşık (6-6.3 kg)
	1439	Saray	1 men (1.9 kg) 40 dinar
	1440	Herat-Yezd	1 men 300 dinar
Şam ipeği	1360	Tebriz	Şam'dan alınan 1 tak (elbisenin uzunluğu 13.3 m) 600 dinar-ı Irakî
	1439	Saray	1 tak Şam ipeği yaklaşık 150 dinar
	1440	Şiraz	600 dinar civarında
Çin pamuk sargılı yarı ham ipek	1439	Saray	1 tak 225 dinar
	1440	Şiraz	400 dinar civarında
Saten	1439	Saray	1 tak Çin sateni 75 dinar
	1440	Yezd	1 tak yerli saten 150 dinar
	1440	Şiraz	Yezd satenin satışının yapıldığı Şiraz'da 1 tak 160 dinar
	1440	Şiraz	Şiraz'da satılan 1 tak Çin sateni 600 dinar
Yünlü kumaşlar	1360	Tebriz	1 tak yünlü kumaş 829 dirhem
	1439	Herat	Yerli kaba yün kumaş 1 tak 120 dinar
	1440	Şiraz	Herat yerli kaba yün kumaş 150 dinar
Pamuklu kumaşlar	1439	Şiraz	Avrupa ince yünlü kumaş 1 tak 360 dinar
	1439	Herat	600 dinar
	1566	Kazvin	Venedik kumaşı 137 cm eninde 24-80 şahî arasında
Koyunyünü	1440	Yezd	Yerli pamuklu kumaş (abyarî) 1 tak 150 dinar

⁴⁹ Çehoviç, *age*, s. 102-103.

TİMURLU DEVLETİ'NDE EŞYA VE GIDA FİYATLARI

	1440	Şiraz	Yezd pamuklu kumaşı 160 dinar
	1439	Herat	1 koyun derisinden yapılmış kaba 120 dinar
	1440	Şiraz	1 koyun derisinden yapılmış kaba 125 dinar
Kümes hayvanı	1447	İsfahan	Contarini'nin kayıtlarına göre burada yüksek fiyatlarla 7 âdet tavuk için bir duka ödemişti.

Yukarıda sunulan kanıtlar, Timurlu coğrafyasında gıda maddelerinin fiyat yapısının derinlemesine bir analizi için henüz yeterli değildir. Ancak asıl amacımız olan sosyal koşulların araştırılması için sağlam bir temel sağlayan bazı sonuçlar için yeterlidir.

Gıda fiyatları derlememizden çıkan ana sonuçlar nelerdir?

En önemli gıda maddesi olan ekmek için kaynaklar oldukça seyrek. Ancak bu eksiklik, ekmeğin buğdayın yaklaşık bir buçuk katı, unun da yaklaşık bir buçuk katı olduğu temel kuralına göre, buğday ve un fiyatlarının dâhil edilmesiyle bir ölçüde telafi edilmektedir. Ayrıca, büyük şehirlerdeki fiyatlar ile kırsal kesimdeki fiyatlar arasında bir ayırım yapılmalıdır. Şimdiye kadarki kaynaklarda ücretlerle ilgili bulabildiğimiz az sayıdaki veri esas olarak başkentlere ait olduğundan, ekmek fiyatları da esas olarak bu şehirleri ilgilendirmektedir. En önemli başkentler için listemiz bize Orta Çağ boyunca ortalama ekmek fiyatlarını vermektedir.⁵⁰

Bunlardan başka Timurlular zamanında ipek fiyatları hakkında da bilgilere sahibiz. Horasan'ın Çin ile olan ticarî ilişkisinin önemli bir kısmı hiç kuşkusuz dünya çapında ünlü ve popüler olan Çin ipekli kumaşlarının ithalatı ile ilgiliydi. Bu nokta, Çinlilerin Timurlu hükümdar ve emirzâdelere, ana ve ayrılmaz parçası ipek kumaş olan karşılıklı hediyelerinden anlaşılmalıdır.⁵¹ Söz gelimi Yezdi, 770/1369'dan sonra Maverâünnehir çatışmaları sırasında Karşı'dan Horasan'a giden tüccarlardan ve yanlarında taşıdıkları mallar arasında kemhadan bahsetmektedir. Bununla birlikte Yezdi, Timur'un hâkimiyetinin başlarında Kandahar ve Kabil'den Horasan'a ile Maverâünnehir'e giren kaliteli Hint kumaşların da ithal edildiğini zikretmektedir. Diğer taraftan Şahruh döneminde Haliç-Fars güzergâhından Horasan'a ithal edilen mallar arasında da kemha görülmekteydi.⁵²

Aynı zamanda XV. yüzyıl boyunca Timurlu tüccarların faaliyetleri Bursa'da günden güne artmaktaydı. Onlardan bazıları Bursa, İstanbul, Edirne şehirlerinde ikamet etmekle ticaretle meşgul olurlardı. Zamanın geçmesiyle öyle bir şöhret ve itibar kazandılar ki coğrafi mekânlardan bazıları onların adıyla anılır hale gelmişti. Bu cümleden Acem Reis, Emir Sultan Buharî, Özbek Lür, Hâkim Şirvanî, Abdülmurad Buharî mahalleleri sayılabilir. Timurlu tüccarlarının Bursa'daki faaliyetleri hakkında birçok bilgiler şer'i ve kayıtlı olan belgelerden elde kalmıştır. Genellikle bu tarihî belgeler Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Halil İnalçık Bursa'nın ticarî belgelerinden 889-890/1485-1486 yılına ait 160 belgeyi *Belgeler* dergisinde yayımlamıştır. Bu ticarî belgeler arasında 21 belge Osmanlı'da Timurlu tüccarların faaliyetleri ile alakalı mal satan ve alan arasındaki anlaşma şeklinde veya taraflar arasındaki haklar konusundaki anlaşmaları kapsayan veya ipek, kumaş, mervarid gibi İran üretim mallarının Osmanlı'ya götürülmesi hakkındadır.⁵³

XV. yüzyıl boyunca ipek fiyatı Bursa'da daima artış halinde idi. 871/1467 yılında 50 akçe, 893/1488 yılında 70 akçe ve 899/1494 yılında 80 akçeye ulaşmıştı. Ortalama olarak her kervan 200 yük ipek Bursa'ya getiriyordu. (Her yük 150 kilogram ortalama ağırlığa sahipti). Osmanlı Devleti bu kervanlardan uygun bir meblağı avarız ve rüsumat olarak alıyordu. İpek varidatının artışı Osmanlı Devleti'nin gelirlerinde ve Anadolu'nun iktisadî zenginliğinin artışıyla önemli bir etkiye sahip oldu. Aşağıdaki örnek XV. yüzyılın sonlarında İran ipeğinin gelirlerinden Bursa'da gümrük avarızının artışını gösteren tablodur.⁵⁴

Yıl	Altın meskûkâta göre gümrük avarızları
897	120.000 akçe
913	100.000
918	130.000
929	40.000
964	70.000

⁵⁰ Hinz, "Lebensmittelpreise im mittelalterlichen Vorderen Orient", s. 69.

⁵¹ Emile Bretschneider, *Mediaeval Researches From Eastern Asiatic Sources*, VOL II, London 1910, s. 262.

⁵² Nizamüddin Şamî, *Zafernâme*, çev. Necati Lügal, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 355.

⁵³ Bu belgeler için bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler I", *Belgeler*, c. X/14, 1980-1981, s. 1-91; Halil İnalçık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler I", *Belgeler*, c. XIII/17, 1988, s. 1-41.

⁵⁴ İnalçık, *age*, c. I, s. 306.

Bursa'da Ham İpek Fiyatı

Ay	İpek Türü	Akçe
Mayıs	Per-u parçedar (Sera leggi)	59-60
Mayıs	Abrişim-i Astarabadî	64
Haziran	Abrişim-i Astarabadî	65-69
Temmuz	Abrişim-i Astarabadî	65-69
Ağustos	Abrişim-i Zerd (sarı)	66

İran ipek ticareti Bursa'dan Floransa'ya en kârlı mal olarak sayılıyordu. 914/1509 yılında her bir çuval ipek Floransa'da 70 ile 80 altın duka aralığında satılıyordu. Ham ipek yanında ravent, mum, misk, tiftik kumaş, biber, ilaç, pamuk, halı, deri ve sansar gibi diğer mallar Avrupa'ya ihraç ediliyordu.⁵⁵ Bununla birlikte Fatih Kanunnâmesi'nde Bursa'da ihraç edilen veya ithal edilen mallar için %3 gümrük avarız alınması kararlaştırılmıştı. İstanbul arşivlerinden elde edilen bilgilere göre Ak-Koyunlular -muhtemelen Timurlular da- döneminde doğudan Anadolu'ya gelen ticarî kervanlarından her ipek yükünden her şehirde 2 akçe gümrük avarızını alınıyordu. Bu dönemde üretilen ipek Tebriz'de ambalajlanıyor ve daha sonra Erzurum veya Diyarbakır tarafına gönderiliyordu. İpek, Diyarbakır'dan Maraş, Kayseri, Konya'ya ve oradan Bursa'ya gönderiliyordu. Bazen kervanlar Diyarbakır'dan Halep ve Şam tarafına gidiyorlardı; fakat tüccarların Halep'te ipek için iyi müşteriler bulamamalarından dolayı mallarını Bursa'ya götürüyorlardı.⁵⁶

Timurlu Devleti'nde yukarıda zikredilen ithalat ve ihracat malları çoğunlukla dönemin sosyo-kültürel olaylarını aktaran müelliflerin gözlemlerine dayanmaktadır. Buna ilaveten XIV.-XVI. yüzyılları arasında Azerbaycan, İran ve Türkistan coğrafyasını gezen seyyahların gözlemleri de bu konuda azımsanmayacak kadar değerlidir. Fakat Ali b. Muhammed el-Kumî'nin maliye muhasebesini oluştururken Hoca Şemseddin Muhammed'in ticaret raporlarını aktardığı kayıtlara diğer kaynaklara göre daha sarîh kayıtlar sunmaktadır. Diğer taraftan söz konusu ithalat ve ihracat mallarının daha çok üst düzey kimselerin sipariş ettiği ürünler olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle *ortak* usulüne göre yapılan bu ticarete, ortakların istediği ürünlerin alınıp satılmasının yanında, bölge hâkimlerinin siparişleri de göze çarpmaktadır. Bundan dolayı Hoca Şemseddin Muhammed'in alıp sattığı malların el-Kumî tarafından muhasebe defterinde kayıt altına alınmasının nedenlerinden biri, yönetici kimselerin istedikleri siparişler olduğu söylenebilir.⁵⁷

Hoca Şemseddin Muhammed, Şiraz'dan lâl, İtiryat, kehribar, agar ağacı, beyaz sandal ağacı, kırmızı sandal ağacı ile çeşitli baharat ürünlerini Herat ve Harezm'e ihraç etti.⁵⁸ Burada daha çok süs eşyalarına yönelik -inci, boncuk, amber- mal satın alıp Saray'a hareket etti. Harezm'den satın aldığı baharat ve abanoz gibi ürünler de Saray'a taşınan mallar arasındaydı. Hoca Şemseddin Muhammed, ayrıca Yezd şehrinde de aldığı ihraç mallarını Herat, Harezm ve Ürgenç mallarını da dâhil ederek tamamını Saray şehrinde sattı.⁵⁹ Saray şehrinde ise ülkesinde satmak üzere ithal mallar satın aldı. Bu mallar arasında ipek, kemha, atlas, Rus keteni, yünlü kumaş bulunmaktaydı. Ayrıca Saray şehrine getirilen Çin ipeği ve bu ipekten üretilen kürk ve kumaşlar da ithal edilen ürünlerdi.⁶⁰ Hoca Şemseddin Muhammed'in ithalat ve ihracat listesine göre Timurlu coğrafyasında en çok rağbet edilen ürünün Saray'dan ithal edilen kürkler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu ürünleri oldukça ucuz bir fiyata alan tacir, yüksek kâr farkıyla sattığı görülmektedir. Mesela Saray şehrinde ithal edilen kumaş ve yünlerin satışı ve elde edilen kârın tablosu şöyledir:

Mal cinsi	Miktar	Birim satın alma	Fiyat Satış	(%)Kâr	Kazanç
Ham ipek	10 top	150	600	% 300	6.000
Avrupa yünlü kumaş	7 top	360	620	% 72,2	4.340
Çin yarı ham ipek	6 top	225	400	% 77,7	2.400
Herat kaba yün kumaş	200 top	120	150	% 25	30.000
Rus keteni	1 balya	1500	6000	% 300	6.000
Yezd yünlü kumaş	50 top	150	160	% 6 2/3	8.000
Çin saten	20 top	75	600	% 700	12.000
Yezd saten	50 top	150	160	% 6 2/3	8.000
Herat koyunyünü postları	200 adet	120	125	% 4 1/6	25.000

⁵⁵ İnalçık, *age*, c. I, s. 294.

⁵⁶ Halil İnalçık-Robert Anhegger, *Kanunname-i Sultani ber Muceb-i Örf-i Osmanî*, TTK Yayınları, Ankara 1956, s. 41-47; Fahri Dalsar, *Bursa'da İpekçilik*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960, s. 266.

⁵⁷ el-Kumî, *age*, vr. 131b-135a.

⁵⁸ el-Kumî, *age*, vr. 131b-132a.

⁵⁹ el-Kumî, *age*, vr. 132b-133a.

⁶⁰ el-Kumî, *age*, vr. 133b-134a.

TİMURLU DEVLETİ'NDE EŞYA VE GIDA FİYATLARI

İran'dan ihraç edilen baharatların, Timur'un (1395'te) yıkımından sonra toparlanmış olan, Batı ve Doğu mallarının ana merkezi Volga üzerindeki Saray'da satıldığında maliyet fiyatının %50'si gibi nispeten mütevazı bir kâr elde edilmesi dikkat çekicidir. Görünüşe göre, Hint baharatları ve malları için Şiraz'da ödenen fiyatlar, güney Rusya'da işlem gören "dünya pazarı fiyatlarının" çok altında değildi. Tüccarımızın Basra Körfezi'nden Şiraz'da satın aldığı incilerin en parlak olanları muhtemelen Herat'taki Timurlu sarayında kaldı (Hoca Şemseddin için % 137 ½ kâr); sadece orta ve daha küçük olanlar ile nakış için kullanılan küçük inciler Altın Orda ülkesine ihraç edildi.⁶¹

Yolculuğun asıl amacı belli ki Çin ve Avrupa tekstillerini İran'a ithal etmektir. Yünlü kumaş ve yarı ipek için kâr marjı yaklaşık %75, Rus keteni ve Çin ipeği için %300, Çin ham ipeği için %500 ve Çin sateni için maliyet fiyatının %700'üne kadar çıkıyordu. Şiraz pazarı Rus ketenine, Çin ipeğine ve Çin satenine yeterince açık olmadığından, tüccarımız bu pahalı mallardan oluşan stoklarının büyük kısmını Herat ve Yezd'de, kısmen yünlü kumaşlar ve koyun derisi gibi yerel kullanım tekstilleri ve ucuz saten karşılığında sattı. Bu da ona Şiraz'da %41 1/6 ila %25 arasında ek kâr getirdi. Yezd'in İran'ın tekstil endüstrisinin bir banliyösü olarak önemine uygun olarak, tüccarımız Saray'dan ithal ettiği ipeğin çoğunu burada sattı.⁶²

Sonuç olarak listelenen malların neredeyse tamamı, güçlü fiyat dalgalanmalarının beklendiği lüks mallar olsa da, yukarıdaki derlemeden bazı genel sonuçlar çıkarılabilir. Baharatlar karşılaştırmalı bir analiz için en uygun olanlarıken, inci ve değerli kumaşlar söz konusu olduğunda, tanımlanan ticaret girişimleri için ana teşvik edici olan da fiyat farklılıklarıydı. Bu malların menşei olan Hindistan'a uzaklığının pek bir önemi yoktu. Çünkü Basra Körfezi limanlarına nakliye masrafları muhtemelen Kızıldeniz limanlarına olanlarla hemen hemen aynıydı ve bu nedenle Şiraz'daki piyasa fiyatlarının İskenderiye'dekilerle hemen hemen aynı olması da muhtemel görülmektedir. Örneğin 884/1480'de biber İskenderiye'de kg başına İran'dakinden biraz daha ucuzdu. Altın Orda İmparatorluğu'nun başkentindeki baharat fiyatları kabaca Mısır'daki tüccarların fiyatlarına tekabül eder ve bu fiyatlara dönemin dünya piyasası fiyatları diyebiliriz. Hint baharatları ve gıda maddeleri için İran, Mısır ve Anadolu'nun temel pazarlarında şaşırtıcı derecede tek tip olan bir fiyat yapısı ortaya çıkmaktadır. Suriye biraz daha yüksek bir fiyat seviyesine sahipken, Saray ve İskenderiye temel merkezlerindeki ihracat fiyatları, yukarıda bahsedilen temel yapının aynı fiyatlarından yaklaşık %50 daha yüksekti.⁶³

2. Fiyat Hareketliliği ve Nedenleri

Orta Çağ ekonomisinin fiyat hareketliliklerine çeşitli unsurlar sebep olmaktadır. Özellikle Moğolların hâkimiyet döneminden beri süren uzun savaşlar, muhasaralar ve bunlardan kaynaklanan kıtlıklar, doğal afetler toplumların refah düzeyini olumsuz etkilediği gibi dönemin devletinin de ekonomik yapısına ciddi zararlar vermekteydi. Söz gelimi İlhanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından meydana gelen fetret zamanında çeşitli mahallî hâkimiyetler birbirleri ile mücadele içine girdiler. Bu mücadelelerin de etkisiyle İran coğrafyası üzerinde halk özelinde refah seviyesi oldukça düştü. Nitekim Maverâünnehir ve Horasan bölgesinde durum nispeten daha iyiydi, ancak burada da merkezleşmiş bir yapı yoktu. Bundan dolayı ekonomik durum, halkın alım gücü ve fiyatlarda dönem dönem kırılmalar meydana gelmekteydi. Bu bakımdan Emir Timur'un Maverâünnehir emirleri ile mücadelesi sonucunda bu kırılmalar düzeltilmeye, hatta refah seviyesinin yükselmeye başladığı gözlemlenmekteydi. Ancak Emir Timur'un hâkimiyet zamanından Hüseyin Baykara dönemine kadar meydana gelen savaşlar, kıtlıklar ve doğal afetlerden dolayı fiyatlarda hareketlenmeler de görülmekteydi. Dönemin çağdaş ve muahhar kaynakları çoğunlukla fiyat hareketlerine neden olan sebepleri zikretmektedirler. Ancak bu sebeplerin fiyatlara ne kadar yansdığı ya da ne derecede olumsuz etkilediği hakkında sessiz kalmışlardır. Mesela Havafi, eserini kronolojik tarihe göre yazmıştır. Müellif eserinde yıl esasına göre olayları aktarırken meydana gelen doğal afetler, kıtlıklar vs. hakkında da malumatlar vermiştir. Bununla birlikte Havafi çoğunlukla fiyat hareketliliğine sebep olan nedeni aktararak sonuçları hakkında sessiz kalmıştır. Örneğin "772/1370 yılında Tebriz'de sel meydana geldi. Bu selden dolayı Tebriz'de birçok imaret harap oldu" kaydını vermekle iktifa etmiştir.⁶⁴ Aşağıda bu konuya dair kaynakların aktardığı kayıtlarla Timurlu coğrafyasında fiyat hareketlerinin nedenlerine dair malumatlar verilecektir.

2.1. Kıtlık

Orta Çağ fiyat hareketliliğine sebep olan etkenlerden biri kıtlıklardır. Bu kıtlıklar çoğu zaman doğal afetlerle bazen de askeri seferler yani insan eliyle meydana gelmişti. Mesela insan eliyle meydana gelen kıtlıktan biri Emir Timur'un 790/1388 yılında Azerbaycan'dan İsfahan'a hareket ettiğinde, Azerbaycan'ın zaptını oğlu Miranşah'a verdiği gerçeğe sahipti. Emir Timur İsfahan'a geldiğinde Tebriz'de Miranşah'ın görevlendirdiği Muhammed Devatî, Karabastam ile Şibî arasında bölge üzerinde mücadeleler meydana geldi. Bu minval üzere Tebriz'de halka

⁶¹ Walther Hinz, "Ein orientalisches Handelsunternehmen im 15. Jahrhundert", *Die Welts des Orients* Bd. 1, H. 4, 1950, s. 334.

⁶² Hinz, "Ein orientalisches Handelsunternehmen im 14. Jahrhundert", s. 335.

⁶³ Hinz, "Ein orientalisches Handelsunternehmen im 14. Jahrhundert", s. 340.

⁶⁴ Fasih Ahmed b. Celaleddin Muhammed Havafi, *Mecmu'l-Fasihî*, c. III, tash. Mahmud Ferruh, Kitabfroşi-i Bastan-ı Meşhed, Tus-Meşhed 1339, s. 105.

karşı zulüm temelleri atıldı. Bunların sonucunda Tebriz’de kıtlık meydana geldi. Semerkandî’ye göre Tebriz ağırlığında bir men ekmek 10 dinar Bağdadî’ye bulunamıyordu.⁶⁵ Sonuçta yaklaşık yüz bin kişi şehirde açlıktan helak oldular. Ancak bahar mevsiminin gelmesi ile âlef [tahıl] halkın yardımına yetiştii.⁶⁶

Diğer taraftan 793/1391 tarihinde Deşt-i Kıpçak seferine çıkan Timurlu ordusu Atakabriguy denilen mevkie geldiler. Ordu dört aydır yoldaydı. Herkese bıkınlık gelmiş, üstelik bir de kıtlık başlamış ve bir koyun kellesi 100 altın kepekîye ulaşmıştı. Tartı işi 16 şer’i batman olan 1 batmanlık taşla yapılıyordu. 1 batman unun fiyatı 100 altın kepekîye çıkmasına rağmen bulunamıyordu. Emir Timur “*Tümen beyleri ve bölük beyleri bazlama ve yahni saklamasınlar. Herkes bulamaçla yetinsin*” diye emretti. Beyler gerekli tedbirleri aldılar. 1 batman un büyük taşla 60 ayak bulamaç oldu. Her askerin günde 1 ayak bulamaçla yetinmesi emredildi.⁶⁷ Askerler gününü birçok insanın o çölde yemeye layık olan bitki ve yumurta ile geçiriyorlardı. Bu sebeple tümen, hezare ve dehe emirlerine haber ulaştırılıp muçelka almaları buyruldu. Buna göre hiç kimse ekmek, kemac, bukra ve tutmaç pişirmeyecekti. Herkes yiyeceklerden bulmaka kanaat edecekti. Tecrübeli emirler 8 men şer’iden ibaret olan ambar ağırlığındaki bir men undan sebzedden bir miktar ekleyerek 69 kâse bulmaki kazandan çıkardılar. Diğer taraftan tanıdık insanlardan güvenilir kimselerden her birinin bir günde bir kâse bulmaka iktifa etmeleri kararlaştırıldı. Nitekim tavuk ve kaz etinden kebab yiyen askerler o günlerde bir tabak bulmaka kanaat ettiler. Diğer taraftan Emir Timur Cemadiyelahir ayının başlarında Pazar günü av yapmayı emretti. Barangar ve Cavangar emirleri av cergesini oluşturmak için yola koyuldular. Bu kadar avın cergeyle birbirine bağlanacağını tahmin edemediler. Emir Timur ve emirzâdelere avlara ok attılar. Böylece kıtlıktan dolayı takatsız olan askerler bu hayvanlar sayesinde doydu.⁶⁸

Semerkandî, Yezdî’ye göre Deşt-i Kıpçak seferinde meydana gelen kıtlıkla ilgili daha tafsilatlı bilgi vermiştir. Buna göre Emir Timur, Deşt-i Kıpçak seferi için tavacıları askerleri toplamak üzere gönderdi. Türk ve Tacik, süvari ve piyade olarak yeni ve eski dalgaları önüne alan askerler bir yıllık ihtiyaç ve azığıyla vilayet ve haşemden çıkıp geldiler. Bu karara göre herkes dört parça silah, keman, otuz adet ok ve okluk, kurbanlık ve kalkan hazırladılar. Her iki kişi arasında boş ve sırtlı bir at ve her on kişiye bir çadır, iki adet kürek, bir kazma, bir orak, bir testere, bir başta, bir biz, yüz iğne, ambar ağırlığına göre yarım men halat, bir tabaka deri ve sağlam bir kazan olacaktı. Nitekim çağrılan her askerin gecikmemesi buyuruldu. Timur’un emrine göre Taşkent’ten geçen her neferin ambar ağırlığına göre bir men unu bir aylığına yiyeceğini, hiç kimsenin ekmek, kumac, buğra, tutmaç pişirmemesini ve kulmaka iktifa etmeleri kararlaştırıldı. Timur kışlağı Taşkent’te geçirdi. Safer ayının ortasında kışlak ülkesinden harekete geçip hatunlar ve akaları Semerkand tarafına gönderdi. Karasaman bölgesinde askerler toplandılar. Herkese bahşiş ve armağanlar verildi. Atlar ve renkli hilatler ile dirhem ve dinarlar verildi.⁶⁹

Diğer taraftan Emir Timur İkinci Deşt-i Kıpçak seferinde Toktamış’ın izini sürerken uzun süredir hareket halinde olan ordunun içinde kıtlık meydana geldi. Timur Alancuk mevkiine geldi. Oradan sekiz gün sonra Karkutun’a ulaştılar. Burada tekrar ava çıktılar. Etraf ve yöreden hayvanları ortaya topladılar. Kıtlıktan dolayı orduda bir baş koyun 100 dinara ve bir men tahıl Semerkand ağırlığına göre 200 dinara bulunamıyordu. O sırada öyle çok av topladılar ki kıtlığın önüne geçebildi. Timur o bölgede askerin nizamını teftiş etti. Tüm askerlere ükelka ve armağan buyurdu.⁷⁰ Elbette kıtlıktan sonra tamamlanan Deşt-i Kıpçak seferi sonucunda Timurlu ordusunun eline büyük miktarda ganimet geçtiği gibi yükselen fiyatların da düştüğü gözlemlenmiştir. Nitekim bu konuda Natanzî önemli bir kayıt vermektedir. Savaş esnasında 1 ritl arpa unu 1 men talgam gümüşü ile bulunamıyordu. Bu sefer gerçekleşikten dört saat sonra 100 koyun 1 dirheme ve 10 atı 1 dinara kimse almıyordu.⁷¹

Semerkandî de ikinci seferin ardından elde edilen ganimetlere rağmen orduda ulufe ve âlefe sıkıntısının kendini göstermeye başladığına dair kayıtlar vermektedir. Öyle ki bir men tahıl 70 dinara ve bir koyun 100 dinara ve bir öküz/boğa 200 dinar kepekîye aldıklarını bulamıyorlardı. Timur bu durumu müşahade edince Hacı Tarhan ve Saray’dan getirdikleri sair para, at ve tahılların tamamını emirlere ve askerlere adil bir şekilde dağıtılmasını emretti. Bunun yanında piyadelerin çoğuna at verip serdarlara türlü inayetler bağışladı.⁷² Mirhvând bu kıtlığın sebebinin o kış mevsiminin oldukça şiddetli geçmesinden kaynaklandığını zikretmektedir. Bununla birlikte şiddetli soğuklardan dolayı hayvanların çoğu telef olmuşlardı. Askerler arasında kıtlık öyle bir dereceye ulaştı ki bir baş

⁶⁵ Semerkandî, *age*, c. I-II, s. 608; Havafî, *age*, c. III, s. 129.

⁶⁶ Büyük bir kıtlık meydana geldi. Nitekim bir batman hububat bulunduran her kimse işkenceyle helak olurdu. Böylece yaklaşık yüz bin insan helak oldu. Kış mevsiminin sonunda Tebriz ölçüsüne göre bir batman ekmeğin Tebriz’de on dinara çıkmasına kadar kıtlık oldu. İlkbahar mevsimi gelince o vadadaki ot ve âlefler şehir halkının imdadına yetiştii. Şihabedin Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el-Havafî Hafız-ı Ebrû, *Zeyl-i Camiu’t-Tevarih-i Reşidî*, tash. Hanbaba Beyanî, İntişarat-ı Tezamin-i İlmî, Tahran 1317, s. 244.

⁶⁷ Yezdî, *age*, s. 187.

⁶⁸ Hvandmir, *age*, c. III, s. 448.

⁶⁹ Semerkandî, *age*, c. I-II, s. 634-635.

⁷⁰ Semerkandî, *age*, c. I-II, s. 636; Mirhvând’ın kayıtları Semerkandî’den farklılık arz etmektedir. Nitekim Timurlu ordusu altı aylık bir zaman zarfında sürekli hareket halindeydi. Bu güzergâh üzerinde imaret ve ziraat uzaktı. Bu sebeple Timur’un ordusunda kıtlık meydana geldi. Nitekim bir koyunun fiyatı 100 dinara çıktı. 16 men şer’î’den ibaret olan büyük taş ağırlığında bir men tahılın değeri 120 dinar kepekîye bulunamıyordu. Askerlerin çoğu o sonsuz çölde yumurta, çeşitli hayvanlar ve yemeye layık olan otları yiyerek geçiriyorlardı. Mirhvând, *age*, c. V-VI, s. 4756-4757.

⁷¹ Natanzî, *age*, s. 262-263.

⁷² Semerkandî, *age*, c. I-II, s. 719-720.

TİMURLU DEVLETİ'NDE EŞYA VE GIDA FİYATLARI

koyun 250 dinar kepekîye ve bir men darı 70 dinara, bir öküz 100 dinar kepekîye bulunamıyordu. Emir Timur mülazımlarının bu halini müşahede edince tavacılar o seferde ele geçirilen ganimetlerin tamamının onlara dağıtılmasını emretti. Bu şekilde askerler kıtlıktan kurtuldular.⁷³

Bununla birlikte Şahruh zamanı, Timur'un hâkimiyet devrine göre nispeten eşya fiyatlarında istikrarın yaşandığı dönemdi. Şahruh'un, babası gibi uzun saltanatı döneminde doğal afetler dışında başka bir unsurun fiyat hareketlenmesine sebep olmadığı görülmektedir. Timur döneminin uzun süren seferler ve sürekli harp halinden dolayı halkın sevgisinde bir azalma yaşandığı söylenebilir. Nitekim hâkim olduğu coğrafyada çeşitli isyan sebeplerinin çıkmasının bir sebebi de Timur'un sürekli sefer yapmasına olanak sunacağı ekonomik gücü halka yüklemesiydi. Eşya fiyatlarını arttırmak, vergileri yükseltmek, gümrük ve mal fiyatlarının artırılması gibi nedenler Timur'a karşı hoşnutsuzluğun sebepleriydi.⁷⁴

Bu bağlamda Semerkandî'nin 809/1406 yılına ait aktardığı bir rivayete göre Horasan'da hiçbir tarihte onun gibisinin görülmediği bir kıtlık meydana geldi. Özellikle Herat'ta kıtlık yüzünü daha çok gösterdi. Nitekim 250 miskal ağırlığa tekabül eden bir men buğday, tam ayar olan 2 miskal ağırlığındaki gümüş paraya tekabül eden 3 dinar kepekîye ulaştı. Şahruh, bu durumdan dolayı divana ait ambarların açılıp, bir men tahılın 1 dinar kepekîye satılmasını buyurdu.⁷⁵

Öte yandan 862/1458 yılı kış mevsiminde Horasan vilayetinde özellikle Herat'ta kıtlık öyle bir mertebeye ulaştı ki ekmekten eser kalmadı. Mirhvând'ın kaydettiği rivayete göre buğdayın bir tanesi, bir inci değerinin fiyatını geçmişti. Esasen müellifin fiyatların yükselişine dair verdiği bu kayıttan doğal afetler sonucunda tahılın ne kadar değerli olduğu görülmektedir. Diğer taraftan bu kıtlık sonucunda her gün 70-80 kişi açlıktan can veriyordu. İnsanlar bazı çarşı pazarlarda ekmek bulduklarında çalışıyorlar ve bir yere atıp yiyorlardı. Öyle ki yüz kılıç başına yese de o ekmeği yemeyene kadar ayağa kalkmıyorlardı. Eğer bir dükkânda az bir ekmek satılıyorsa kuvvetli iki değnekçi dükkânın iki tarafında karşılıklı durup orayı koruyorlardı. Halkın gücü ekmeğin yokluğundan tükenmişti.⁷⁶

Şahruh'un vefatının ardından Kara-Koyunlular İsfahan, Kum, Yezd gibi şehirlere seferler düzenlemişler ve bölgede kargaşa meydana gelmesine sebep olmuşlardı. Nitekim Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah Mirza İran topraklarını oğulları arasında paylaştıktan sonra sonbaharın sonlarında Eberküh yolundan İsfahan'a gitti. Bu sebepten dolayı adı geçen şehirlere kıtlık meydana gelerek fiyatlar yükseldi. Öyle ki 8-10 men tahıl 1 tengeye satılıyordu. O fakirler 20 meni bedava satın, karşılığında 2 men tahıl alabiliyorlardı.⁷⁷

Hüseyin Baykara döneminde ise Semerkand şehrinde 906/1501 yılında uzun süren bir kuşatma kıtlıkla sonuçlandı. Tüccarlar ekmek fiyatlarını yükseltti. Bunun üzerine açlık çeken, bitkin düşmüş insanlar ekmek dükkânlarına saldırmaya başladı ve "ekmeği şiddet yoluyla ele geçirmeye" çalıştılar. İsyan eden insanlarla başa çıkmak için gönderilen özel müfrezeler onlarla baş edemedi ve yetkililer, yiyecek kaynağı olmayan "fakir ve dilencilerin" şehirden çıkarılması da dâhil olmak üzere bir dizi başka önlem almak zorunda kaldılar. En organize performans yüzyılın başında Karagöl'de görülmektedir. Burada isyancılar garnizonu yok etmiş ve kentte bir dilenci yani kentin yoksullarının bir temsilcisi başkanlığında otoritelerini kurmuşlardı. Yönetici tabakaya karşı savaşmak için ayaklanan Karagöl halkının eylemlerinin tüm ayrıntıları bilinmemektedir. Ama bu hareketin liderinin nüfusun en yoksul katmanlarına ait olması ve diğer bazı koşullar, Karagöl ayaklanmalarında kentli alt sınıfların önemli rolüne tanıklık etmektedir.⁷⁸

2.2. Deprem

Timurlu coğrafyasında fiyat istikrarsızlığına neden olan olaylardan biri de depremlerdi. Kaynaklar bu konuda yeterli bilgi vermeseler de dönem dönem meydana gelen depremler hakkında kısa malumatlar elde edilmektedir. Mesela 776/1375 yılında Bağdad'da deprem olmuştu. Bu depremler sonucunda bütün haneler harap olmuştu. Öyle ki kırk bin insan evlerin altında kalmışlardı. Bağdad'da sağlam imaretlerden başka bir eser kalmamıştı.⁷⁹ Yine 808/1406 yılında Nişabur'da bir deprem meydana gelmişti. Bunun sonucunda Nişabur'un tamamı yerle bir olmuştu. Aynı şekilde halkın tamamı yoksul duruma düşmüşlerdi.⁸⁰ Nitekim İsfizarî de 898/1493 yılında Kuhistan'da bir deprem meydana geldiğini zikretmiştir. Bu depremle Hasan Sabbah'ın taraftarlarının olduğu

⁷³ Mirhvând, *age*, c. V-VI, s. 4845-4846.

⁷⁴ Jean-Paul Roux, *Timurlenk*, çev. Lale Arslan Özcan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s. 304.

⁷⁵ Semerkandî, *age*, c. II-I, s. 60; Mirhvând kıtlığın boyutuna dair Semerkandî'ye göre daha tafsilatlı bilgi vermiştir. Öyle ki insanların çoğu ay ve güneşin görünen yüzüne kanaat ediyorlardı. Şayet elleri ulaşsaydı her ikisini feleğin ortasından çıkarırlardı. Şahruh'un insanların tümüne karşı sahip olduğu şefkat ve merhamet damarı titremeye geldi, inayet mekânından ambarların açılıp, bir men buğdayı bir dinar-ı kepekîye satmaları yönünde işaret geldi. İnsanlar ekmek ihtiyacından kurtuldular ve hayatlarını kurtardılar. Mirhvând, *age*, c. VI/II, s. 5196; Havafi, *age*, c. III, s. 175.

⁷⁶ Mirhvând, *age*, c. VI/II, s. 5586.

⁷⁷ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 199, 222.

⁷⁸ Roziya Galieva Mukminova, *Ocherki po istorii remesla v Samarkande i Bukhare XVI vv.*, Taşkent 1976, s. 216.

⁷⁹ Havafi, *age*, c. III, s. 108.

⁸⁰ Havafi, *age*, c. III, s. 160.

Kuhistan bölgesinden üç karyede büyük harabe meydana gelmişti. Bu karyelerden Novzad, Mesk ve Muamanabâd köylerinde evler yerle bir olmuştu. Halkın çoğu vefat etmişti. Novzad sakinlerinden büyük çoğunluğu helak olmuşlardı. Mesk karyesinden de büyük bir topluluk telef olmuştu. Fakat Dermiyân karyesinden kimseye bir şey olmamıştı. Novzad karyesinden Mesk karyesine kadar yaklaşık 2 fersahlık zemin yarılmıştı.⁸¹

2.3. Vergi Yükü

Orta Çağ devletlerinin gelirleri çoğunluklara vergilere dayanmaktaydı. Devlet ekonomik gücünü ayakta tutmak için önemli miktarda vergilerden faydalanmak zorundaydı. Bu bakımdan halka yüklenen ağır vergiler devlet açısından olumsuz karşılanmamakla birlikte halk nezdinde bazen facialara neden olabilmekteydi. Böyle bir olayı Timurluların Dımaşk seferinde görebilmekteyiz. Bu açıdan vergi yükünün fiyat hareketliliğine etkileri konusunda bu örnekle iktifa edeceğiz.

Bu bakımdan Timurluların Dımaşk seferi sonucunda halka yüklenen ağır vergilerle fiyatlar yükselmiş, gıda maddelerinin narhı aşır gitmişti. Öyle ki bir mudd buğday 50 Şamî dirheme çıkmıştı. Bu süre zarfında alışveriş yasaklanmış ve pazarlar kapatılmıştı.⁸² Diğer taraftan Dımaşk halkına vergi iki defa yüklenmişti. İbni Arabşah'a göre verginin ikinci kez salınması halk için büyük bir sıkıntı yarattı. Fiyatlar yükselip, gıda maddeleri pahalandı. Bir mudd buğday 40 gümüş dirheme çıktı.⁸³ Olağanüstü şartlarda fiyatların yükseldiği mümkündü. Aynı zamanda bolluk olduğunda tersi durum da söz konusuydu. Mesela Dımaşk seferi tamamlandı Timurlu ordusu Anadolu'ya doğru giderken, etraf ve yöreye giden emirzâdeler ellerinde bol ganimetle Timur'un huzuruna geldiler. Nitekim toplanan ganimetler arasında koyun o kadar çok toplanmıştı ki tanesinin fiyatı 1 dinara düşmüştü.⁸⁴

2.4. Diğer Sebepler

Esasen merkezî otoritenin olmadığı ya da zayıf kaldığı yerlerde bölge hâkimlerinin halk üzerindeki baskıları daha fazla olurdu. Böyle durumlarda halk, şehrin yönetici tabakasına ağır yüklerle vergi ödediklerinden alım gücünde zayıf duruma düşerlerdi. Zikredilen misallerin yaşandığı şehirlerden biri Kirman idi. Nitekim Kirman'da Timurlu otoritesinin zayıfladığı sıralarda hâkimler arasındaki çekişmelerin halka tesir ettiği görülmektedir. Öyle ki kış mevsimi ve havaların soğuk olmasından fakir halk gece gündüz surlarda "Allah birdir" diye seslenirlerdi. Durum öyle bir raddeye gelmişti ki bir batman ekmeğe 6 dinar olup halk iyice perişanlık ve şaşkınlık içinde kalmıştı.⁸⁵

Kirman'da acı günler geçiren ilk halk tabakası çeşitli zorluklar ve bin bir tehlikeyle uğraşıyorlardı. Bununla birlikte birlik ve tek yüreklilik tavsiyesinde bulunup her birine kurtuluş ve arkadaşlık müjdesi verip büyüklerin ihtişamını anlatıyorlardı. Her mecliste Kirman halkını teskin edip "Elbette Yüce Allah Kirman dervişlerine dayanma gücü ve refahı için muhakkak gayıptan bir latife gönderecektir. Buna inanıyoruz" diyerek halktan Fatiha okumalarını isterlerdi. Diğer taraftan yollar kapalı, kervanlar kesilmiş olduğundan fiyatlar yükseldiği için birçok halk dağılmıştı. Her yeri geldiğinde bu yıl dervişane bir şekilde bir fikir düşünmek gerekir diye kendilerine arz ediyorlardı. Nitekim Şah Celaleddin Firuz Muzaffer dışında ünlü Tacik eşrafından bir kimse şehirde kalmadı. Her gün süvari ve piyade askerlerden bir topluluk orduya geliyordu. Asker aç ve düzensizdi. Orduda bir men arpa 10 dinara ve bir men buğday 24 dinara bulunuyordu.⁸⁶

Bununla birlikte 855/1452 senesi safer ayının 20'sinde Mîrek-i Şirvanî Kirman'a geldiği tarihten itibaren öldürüldüğü tarih 857/1453 senesi 20 Rebiyülevvel Cumartesi gününe kadar iki sene bir ay Kirman'da yönetimi ele alıp her türlü uygunsuz hareketler yaptı. O iki yılda yaklaşık yirmi kişinin haksız yere kanını döktü. Bütün çiftçiler ve şehir halkını ücretsiz çalışmaya mecbur etmişti. Nitekim bunlar memleket erbabı olduklarından birçok tahıl ve cinsleri vardı. Tahılı ne kendileri satıyordu ne de fırıncılara verilsin diye divan ambarına bırakıyorlardı. Zira eski zamanlardan beri Kirman pazarının tahılı divan ambarından temin edilirdi. Onlar ambarı kapatınca pahalılık oldu. Bir yıl boyunca Kirman fakirleri bir men ekmeği 10 dinara satın alıyordu. Et fiyatı 12 dinardan 15 dinara çıktı. Sair cinsler de bu şekilde pahalılaştı. 1 dinar olan her şey 1 kepekî dinarı oldu. Kirman halkı gece gündüz huzursuz ve ıstırap içindeydi.⁸⁷ Fakat 857/1453 yılında Kulderviş Kirman'ı işgal etti. Ertesi gün halka bir bildiri yayınlayarak et, ekmeğe ve tüm emtia fiyatlarında indirim yapılmasını emretti. Böylece daha önce 10 dinara satılan şey 3 ile 4 dinara satılacaktı.⁸⁸

Sultan Ebu Said zamanında Timurlu Devleti'nde sükûnet sağlanmaya çalışılmıştı. Fakat batı topraklarında Ak-Koyunlular ile Kara-Koyunluların çekişmesi yeni bir hareketliliği de beraberinde getirmişti. Nitekim Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah Mirza'yı ortadan kaldırarak Azerbaycan

⁸¹ İsfizârî, *age*, c. II, s. 99.

⁸² Yezdî, *age*, s. 364-365.

⁸³ İbni Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s.254.

⁸⁴ Yezdî, *age*, s. 370; Mîrhvând, *age*, c. V-VI, s. 4992-4993.

⁸⁵ Şihâb-ı Yezdî, *age*, s. 92.

⁸⁶ Şihâb-ı Yezdî, *age*, s. 119-121; Aubin, *age*, s. 71.

⁸⁷ Şihâb-ı Yezdî, *age*, s. 125-126; Aubin, *age*, s. 69.

⁸⁸ Şihâb-ı Yezdî, *age*, s. 165; Aubin, *age*, s. 75.

TİMURLU DEVLETİ'NDE EŞYA VE GIDA FİYATLARI

bölgesinin tek hâkimi olmuştu. Diğer taraftan bu haberler Timurlu Sultan Ebu Said'e ulaştığında, Azerbaycan'a sefer yapmaya karar vermişti. Ancak bu sefer sonucunda Ebu Said'in ordusunda yiyecek bitmek üzereydi. Öyle ki arpa ve buğdaydan bir men yük 10 dinar kepekîye bulunamıyordu. Hayvanların çoğu sahra üzerinde yok oldular.⁸⁹ Zenginler ve yoksullar denk duruma düştüler. Nitekim Horasan, Fars ve Irak tarafından hiç kimse Sultan Ebu Said'in ordusuna geçemiyordu.⁹⁰

Fiyat hareketliliği konusunda kaynakların dikkatini çeken bir diğer konu da savaşlardan sonra para kazanmak için toplanan kellelerin fiyatındaki değişimlerdir. Bu bakımdan Timurlu ordusu Isfahan özelinde çeşitli bölgelerde şehir halkının yok olmasına sebep olacak seferler yapmıştı. Bununla birlikte orduda her askerin buna rağbet edilmesi için de kelle başına para ödülü verileceği ilan edilirdi. Fakat bu durum çoğu zaman askerlerin tamamının kelle alamamasıyla sonuçlandığından elinde fazla kelle bulunan askerler bunları satarak para elde ederlerdi. Bu durum sonucunda da kelle başına fiyatlar bazen yükselirdi. Diğer taraftan bazen de tersi durum yaşanır. Nitekim bütün orduda kelle bulunduğu da fiyatlar oldukça düşerdi. Mesela Timur Isfahan'da ordunun katliam yapmasını buyurmuştu. Söylenildiğine göre kan dökmek istemeyen bazı askerler tavacıardan ölüme mahkûm edilmiş kişilerin kellelerini satın alarak divana göstermişlerdi. Başlangıçta 20 kepekî eden kelleler, sonlara doğru herkes kendi hissesine düşen kelleyi getirmeye başlayınca, bir kellenin fiyatı yarım dinara düşmesine rağmen kimse almamıştı.⁹¹

SONUÇ

Timurlu Devleti döneminde eşya ve gıda fiyatları, ekonomik, sosyal ve politik dinamiklerin bir yansıması olarak değişiklik göstermiştir. Çeşitli bölgeler arasında fiyat farklılıkları, ulaşım zorlukları ve yerel üretim kapasitelerinin etkisiyle belirgin hale gelmiştir. Ticaret yollarının güvenliği ve kontrolü, fiyat istikrarı üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Tarım ürünlerinin bolluğu ya da kıtlığı, iklim koşulları ve tarımsal verimlilikle doğrudan ilişkili olarak gıda fiyatlarını etkilemiştir. Aynı şekilde, el sanatları ve ticaretin gelişmiş olduğu bölgelerde eşya fiyatları daha rekabetçi bir düzeyde kalmıştır. Timurlu Devleti'nin geniş toprakları üzerinde uygulanan vergi politikaları ve ekonomik reformlar, fiyat dalgalanmalarına doğrudan etki yapmıştır. Devletin merkezî yönetimi, fiyat kontrolü ve piyasa düzenlemeleri konusunda zaman zaman müdahalelerde bulunmuş, bu da ekonominin dengesini sağlamada belirleyici olmuştur. Genel olarak, Timurlu Devleti'nde eşya ve gıda fiyatları, toplumun ekonomik yapısını ve günlük yaşamını şekillendiren önemli bir unsur olmuştur. Bu fiyatların analizi, dönemin sosyo-ekonomik yapısının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayarak, tarihsel süreçte ekonomik davranışların ve politikaların nasıl geliştiğine dair önemli ipuçları sunmak amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdullah Püser Muhammed b. Kiya el-Mazenderanî, *Risale-i Felekiyye (Kitab-us Siyakat)*, çev. İsmail Otar, İSMMMO Yayınları İstanbul 2013.
- AFŞAR, İrec, *Yadigârha-i Yezd*, c. I-II, neşr., Encümen-i Asar û Mefahir-i Ferhengî, Tahran 1374.
- Ahmed Ali Han Vezirî Kirmanî, *Tarih-i Kirman (Salariye)*, tash. İbrahim Bastanî Parizî, İntişarat-ı İbn Sina, Tahran 1352.
- Ali b. Muhammed el-Kumî, *Şemsü's-Siyak*, Ayasofya 3986.
- Ali Şir Nevâyî, *Vakfiyye (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, haz. Vahit Türk, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2015.
- AUBÏN, Jean, *Deux Sayyids de Bem au XV Siecle Contribution a l'histoire de l'Iran Timouride*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Mainz 1956.
- BRETSCHNEİDER, Emile, *Mediaeval Researches From Eastern Asiatic Sources*, VOL II, London 1910.
- ÇEHOVİÇ, Olga Dmitrievna, *Samarkandiskie Dokumenti XV-XVI vv.* Akademia Nayuk SSR, Moskova 1974.
- DALSAR, Fahri, *Bursa'da İpekçilik*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960.

⁸⁹ O esnada Timurlu ordusunda kıtlık meydana geldi. 1 men arpa, 5 tengeye çıkmış olmasına rağmen yine de bulunamıyordu. O sırada Emir Hüseyin Hacı, bahadırlardan bir topluluk ile karavul olarak gidip Ebu Said'in adamlarından birkaç kişiyi öldürerek ordugâha döndü. Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 460-461.

⁹⁰ İsfizari, *age*, c. II, s. 286; Mîrhvand, *age*, c. VI/II, s. 5630.

⁹¹ Yezdî, *age*, s. 161-162; İbni Arabşah, her bir kellenin 1 dinara yükseldiğini, fakat kelleler çoğalınca fiyatının yarım dinara düştüğünü zikretmektedir. İbni Arabşah, *age*, s. 88-89.

DAVİDOVİÇ, Elena Abramovna, “Svidetelistva Daulatsaha a Razmerah Zemelnoyi Renti Pri Ulugbeke”, *Akademiya Nauk SSSR, İstitut Vastokovedeniya, Moskova 1974*, ss. 19-37.

DAVİDOVİÇ, Elena Abramovna, *İstoriya deneznovo obrascheniya srednevekovoy Sredney Azii (mednye monety XV –pervoy chetverti XVI vv., v Maverannakhre)*, Akademiya Nayuk SSSR, Moskva 1983.

DİNPEREST, Veli, “Siyasetha-i Ticari Timur ve Peyamedha-i an”, *Tarih-i İran, 71/5, 1392/2013*.

Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Fasih Ahmed b. Celeleddin Muhammed Havafi, *Mecmu’-l-Fasihî*, c. I-III, tash. Mahmud Ferruh, Kitabfroşi-i Bastan-ı Meşhed, Tus-Meşhed 1339.

Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn Hüseyin-i Hvândmîr, *Târîh-i Habîbu’s-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, nşr. Celâleddin Humâyî, c. IV, İntişârât-ı Hayyam, Tahran 1333.

HACİYANPOR, Hamid, CUKAR, Muctebi, “Berresi Ehemmiyet ve Cayigâh-ı Şehr-i Yezd der Ticaret-i Parçeha-i Abrişimî der devre Timuriyan (ez 798 h. k. ta 856 h. k.)”, *Fasilanâme-i İlmî- Pejoheşi Tarihnâme-i İran bad az İslam*, 10/19 Tabistan 1398, ss.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2006.

HINZ, Walther, “Ein orientalisches Handelsunternehmen im 15. Jahrhundert”, *Die Welts des Orients* Bd. 1, H. 4, 1950, ss. 313-340.

HINZ, Walther, “İslâm’da Ölçü Sistemleri”, çev. Acar Sevim, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5/1989, İstanbul 1990, ss. 1-82.

HINZ, Walther, “Lebensmittelpreise im mittelalterlichen Vorderen Orient”, *Die Welt des Orients*, 2/1, 1954.

İbni Arabşah, *Acâibu’l-Makdûr*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler I”, *Belgeler*, c. X/14, 1980-1981, s. 1-91.

İNALCIK, Halil, “Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler I”, *Belgeler*, c. XIII/17, 1988, s. 1-41.

İNALCIK, Halil, “XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Bellekten*, XXIV/93, 1960, ss. 45-102.

İNALCIK, Halil, ANHEGGER, Robert, *Kanunname-i Sultani ber Muceb-i Örf-i Osmanî*, TTK Yayınları, Ankara 1956.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayınları, İstanbul 2004.

Kemaleddîn Âbdulrezzak Semerkandî, *Matlau’s-Sâdeyn ve Mecmâu’l-Bahreyn*, tash. Abdülhüseyn Nevâî, neşr., Müessese-i Mütalaât ve Tahkikat-ı Ferhengî, Tahran 1372, c. I-I, II-II.

MAHMUDOV, N., *Zemledelie i Agrarnie Atoşenya v Credeniy Aziy v XIV-XV vv.* Akademiya Nauv Tacikskoy SSR İstitut İstoriy nm. Ahmada Danişa, Duşanbe 1966.

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhvând, *Tarih-i Ravzatu’s-Safa fî Sireti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ*, nşr. Cemşid Kiyanker, c. V-VI, İntişârât-ı Esatir, Tahran 1385.

Muineddin Muhammed Zemhi-i İsfizarî, *Ravzatu’l-Cennat fî Evsaf-ı Medinetü’l-Herat*, c. I-II, tash. Seyyid Muhammed Kazım İmam, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, 1338.

Muineddin Natanzî, *Müntehabu’t-Tevârih-i Muini*, tash. Jean Aubin, iht. Pervin İstahrî, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1383.

MUKMİNOVA, Roziya Galievna, *Ocherki po istorii remesla v Samarkande i Bukhare XVI vv.*, Taşkent 1976.

Nizameddin Âbdulvasî’ Nizamî, *Münşeâtü’l-İnşâ*, tash. Rükneddin Hümayun Ferrûh, neşr. İntişarat-ı Danişgah-ı Milli-yi İran, Tahran 1357.

ÖZDAL, Ahmet Nurullah, “Orta Çağ Finans Tarihini Çalışmak Niçin Zordur?”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, 2018.

ROUX, Jean-Paul, *Timurlenk*, çev. Lale Arslan Özcan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022.

TİMURLU DEVLETİ'NDE EŞYA VE GIDA FİYATLARI

Ruy Gonzalez de Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, translated by Guy Le Strange, George Routledge & Sons, LTD., London 1928.

SUBTELNY, Maria Eva, "A Timurid Educational and Charitable Fundation: The Ikhlassiyya Complex of Ali Shir Navaî in 15th- Century Herat and Its Endowment", *Journal of the American Oriental Society*, VOL 111/1, 1991, ss. 38-61.

Şamî, Nizamüddin, *Zafernâme*, çev. Necati Lügal, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Şihabedin Abdullah b. Lütfullah b. Abdülreşid el-Havafî Hafız-ı Ebrû, *Zeyl-i Camiu 't-Tevarih-i Reşidî*, tash. Hanbaba Beyanî, İntişarat-ı Tezamin-i İlmî, Tahran 1317.

Tâcu'd-dîn Hasan b. Şihâb-ı Yezdî, *Camiu 't-Tevarîh-i Hasenî*, nşr. Hüseyin Müderrisî Tabâtabâî ve İrac Afşâr, Karaçi 1987.

Tacü's-Selmanî, *Tarihnâme*, çev. İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 1999.

TUMANOVİÇ, Natalia Nikolaevna, *Herat v XIV-XVII veka*, Akademiya Nayuk SSSR, Moskova 1989.

Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contari'nin Seyahatnâmeleri, terc. ve not. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>